

Sándor Cecília

MÉDIUMOK ÉS A SZAKRALITÁS

Szóbeliség, írásbeliség, képiség egy személy vallásos és hiedelemalapú életvilágában (esettanulmány)

Bevezető

Az elmúlt években Csíkszentsimonban végzett néprajzi kutatásom keretében a közösségi emlékezetben áthagyományozódó vallásos és mágikus tudásanyag, valamint a hozzájuk kapcsolódó cselekvések feltérképezésére vállalkoztam. A helyi társadalom és a hiedelmek társadalomnéprajzi vetületű vizsgálatában olyan elemzési szempontokat vettem figyelembe, mint a nemek (férfiak és nők) hiedelmei, a munkamegosztás és a hiedelmek kapcsolata, valamint a hiedelmek szerepe az idősök, a középkorúak és a fiatalok életében. Érdeklődésem olyan más aspektusokra is irányult, mint a cselekvési rendszerek alkalmazásának területei és használatának funkciói, a hiedelemről való beszélés helyzetei és módjai, a kollektív és egyéni attitűdök, stratégiák és a hiedelemhasználati habitusok.

Gyűjtésem a Csíkszentsimonban máig fennmaradó, élő és funkcionáló hiedelemtudás és -gyakorlatok gazdag táráat szemlélteti, melyek nem konkrét dolgok a világban, hanem látásmódjai a mindennapoknak, azok kognitív konstrukciói.

A gyűjtés viszonylatában három generáció – idősök, középkorúak és fiatalok – tudását, valamint cselekedeteit összehasonlítva, azok között egy jól körvonalazódó különbség érzékelhető. E kirajzolódó lokális világképet szinkretizmus jellemzi: egyszerre van benne a múlt és a jelen. Ezek egyidejűleg létező valóságértelmezések. Egyazon társadalmi, politikai, gazdasági, természeti szférán belül a valóságnak más és más képződményei. Vannak bennük hasonlóságok és különbözőségek. Lényeges, hogy kötődnek a lokális normákhoz, a szocializáció során elsajátított tudáshoz. Minden nemzedék számára mintául szolgál az előzők tapasztalata, a személyek a környezetük társadalmi szokásai és értékrendje alapján hoznak döntéseket, saját életvezetésüket ennek keretében építik fel. A hovatartozás ekképpen tartalmat ad a cselekedeteknek.

Ebben a *párhuzamos különidejűséggel*¹ jellemezhető lokális életvilágban a modernizációhoz való viszonyulás egyértelműen eltérő, lényegi különbség van a vál-

1 Bausinger 1989.

tozás folyamatát átélők és az abba beleszületők gondolkodásmódja között. Az életforma folyamatos átalakulásával változik mind a hiedelemtudás, mind a mágikus gyakorlatok státusa. Jellemző, hogy a mágikus tudásanyag ismert, de a mágikus cselekedet nem olyan gyakorisággal vagy éppen nincs használatban. Így például a hagyományos gazdálkodás hanyatlásával az agrármágia funkcióját veszíti. Az orvosi ellátással a gyógyító specialisták szerepe átalakul. Az ezoterikus cikkek, horoszkópműsorok népszerűségével a helyi jósok feladatköre megszűnik. A házasságkötés szentségének fellazulásával a szerelmi mágia módszerei célszerűtlenné válnak. Az életvilág kitágulásával az emberek kapcsolatrendszere megváltozik, a rontás formái elhomályosulnak.

Az eddigi kutatások fényében elmondható, hogy a változás egyszerre eltűnés és újratermelődésként. Ha az alkalom megszűnik, a tudás és gyakorlat elveszíti funkcióját, passzívvá válik, de a szocializáció, az együttélés, az emlékezés, a róla való beszélés által még hosszú ideig fennmarad. Az életvitel új területeihez – például a közlekedés, a médiahasználat, a szabadidő – kapcsolódó ismeretek pedig fokozatosan integrálódnak a hiedelmen alapuló világképbe. Vagyis a technika fejlődésével párhuzamosan egy régebbi kor vallásos- és hiedelemrendszerének elemei is megmaradnak, és az életmódbeli váltásokkal eltűnt mágikus tudás és gyakorlatok helyébe az ember folyamatosan újratermeli a maga hiedelmeit.

Jelen tanulmány az egyéni és a közösségi narratívák alapján a változás megragadására tesz kísérletet, mely egy átmeneti állapotként írható le. Ekképpen a kutatás tárgya egy dinamikusan változó lokális kultúra. A múltnak az elbeszélte történetekre alapozó rekonstrukciója egy közösség mindennapjainak történeti kutatását jelenti. A leírás arra keresi a választ, hogy mikor és miként integrálódik a médiahasználat a helyiek vallásos és hiedelemalapú világképébe, kialakulnak-e a médiának és a médiahasználatnak hiedelmei. Hiszen sem a tudás, sem a cselekvés nem szakítható el a társadalmi kontextustól, és mára a különféle médiumok a mindennapok elemi részét képezik: a rádió, a telefon, a televízió, a mozi, a sajtó és az internet. A hangsúly tehát a médiumoknak a lokális világban történő megjelenésén és a hozzá társuló magatartásokon, értelmezéseken van. Azon, hogy mikor, miként jelennek meg a médiumok az egyéni és közösségi használatban, mindezt a helyiek hogyan látják, miként élnek az új kommunikációs eszközökkel, milyen jelentést társítanak hozzájuk, hogyan támaszkodnak a már meglévő életstratégiájukra, gyakorlataikra és az új médiumok hogyan egyeztethetőek össze a közösségben működő, elfogadott normatív szabályokkal.

E tág téma kifejtése meghaladná jelen tanulmány kereteit, ezért célja az, hogy egy tömör kutatási hipotézist és a körvonalazódó eredmények összegzését nyújtsa a médiumok szerepéről egy egyéni világképben, ezáltal felhívja a figyelmet a szakralitás és a médiumok összefüggésének kutatási fontosságára.

A mindennapi társadalmi életet átszövik a különböző kommunikációs eszközök. A beszélgetésekből arra lehet következtetni, hogy az emberek különféle mó-

don használói a médiának. Rendszeresen hallgatnak híreket, kapcsolják be a rádiójukat, nézik a tévé adásokat és böngésznek a világhálón. Szükségét érzik az információszerzésnek, a tájékozódásnak és a szórakozásnak. Ezen ismeretanyagok pedig beépülnek az önmagukról és a világról alkotott elképzeléseikbe. Így a média mind az egyéni, mind a közösségi életnek egy addig nem ismert terét konstruálja meg. Lényegében fokozatosan beépül az addig fennálló társadalmi rendbe és annak megjelenítőjévé, alakítójává válik. A világ értelmezésének új formáját nyújtja: a rádió bemondja az eseményeket, a tévé tájékoztat az aktuális hírekről, történésekről, mindenkihez egyformán eljut egyazon hír, így mindenki egy virtuálisan elképzelt közösség tagjává (is) válik. A személyek már nemcsak a lokális történések részesei, hanem egy térben és időben kiterjesztett, tágabb világról is tudomásuk van.

A média eszközeinek használata a mindennapi élet hozzátartozója, a személyes kommunikációt helyettesítő, kiegészítő új rítus. Turner értelemben a rítus kollektív ceremoniális forma, amely segíti a közösség tagjait, hogy a káoszból szimbolikus rendet teremthessenek, ezáltal kifejezve az érdekeiket, igényeiket, amelyekkel azonosulnak.² Császi Lajos a (neo)durkheimi rítuskoncepciót továbbgondolva kiterjeszti annak körét a társadalom modern szimbolikus konstrukciójára.³ A médiarítus jelentősége ebben az értelemben az, hogy nemcsak egyszerűen közvetíti a tartalmakat, hanem maga is részt vesz a társadalom értékrendjének alakításában. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a kultúra és a társadalom nem csupán a kommunikáción keresztül létezik, hanem ugyanannyira fontos a tartalom és az üzenet, mely a kommunikációban elhangzik. A rítus világot teremt. A média a társadalom, a személyközi kapcsolatok és a személyiség alakítója. Ez a fajta tömegkommunikációs társadalmi determinizmus értelmében a média által közvetített tartalmak jelentős része nem a valóságot, hanem az adott kornak az étellel, a társadalommal és a világgal kapcsolatos előfeltevéseit tükrözi, amelyek egy összetett rendszert alkotva integrálódnak a mindennapi élet összefüggéseibe.

A tanulmány szerkezetét tekintve *A kutató, a kutatópont és a kutatás* című alfejezet röviden bemutatja a terepmunka folyamatát, annak körülményeit. A *fogalmak és elméletek* rész célja, hogy kontextualizálja az értelmezéshez használt alapvető definíciókat és elméleteket. A *Lokális médiatörténet. A kézzel írott levéltől az elektronikus postáig* fejezetben olvasható az emlékekre és tapasztalatokra alapozó helyi médiatörténet rekonstrukciója. Az *Esettanulmányban* egy személy élettörténete reprezentálja azt a narratív indukciót, miként a személy a környezetében halott és a rendelkezésére álló narratívákból egyeseket kiválaszt, és – azokat elsajátítva – beépíti személyes tudásrepertoárjába. A saját és a mások tapasztalatai az

2 Turner 2002.

3 Császi 2002. 70–74.

elbeszélte történetek révén, a történetek interiorizálásán keresztül a személyiség és a közösség részévé válnak.⁴

A kutató, a kutatópont és a kutatás

A kutató nem választható el a kutatott témától és a kutatás helyszínétől, hiszen társadalmi és kulturális világa meghatározza az interjúbeszélgetések során tanúsított magatartását, megnyilvánulását. A témaválasztást személyes tapasztalatok indokolják. A helyiek vallásos mentalitása és annak megtartó ereje indította el a vallásos szövegek és ráolvasások felkutatását. A saját társadalom kutatása egyaránt jelenthet előnyt – így például az emberek, a szokások, a helyi mentalitás ismeretét, a megkérdezettek közvetlen viszonyulását illetően – és hátrányt. Tudatosítva a saját kultúráját kutató etnológus helyzetét, van egy tudatos törekvés a középut megteremtésére a „bennszülött” és az „idegen” magatartás között.⁵

A kutató tudja, hogy a félig strukturált interjúkérdések egy mederbe terelik a megkérdezett személyek mondanivalóját, és mivel a leírásban a visszatérő elemek kapnak nagyobb szerepet, úgy érezhető, hogy az számít szignifikánsan tipikusnak. Ennek árnyalását szolgálja az esettanulmány, mely egy élettörténeten keresztül mutat rá az értelmezések változatosságára. Ezáltal egy olyan valóságkép körvonalazódik, mely ötvözi a mítoszt és a valóságot, vagyis a tapasztalatokba mélyen beágyazódó mítoszok kontextusát keresi, és a való világ történéseiről szól.

A kutatás 2013-ban kezdődött el, a kiválasztott helyszínen, Csíkszentsimonban. A „Sárban heverő Sz.-Simon”⁶ az Olt bal partján fekszik, Csíkszeredától 16 km-re. A faluról az első írásos emlék 1332-ből származik. Egészen a 18. századig Csátószeggel együtt egy plébániát alkotott, de két egyházközségből állt. Temploma 1823 és 1835 között épült Szent László király tiszteletére. A hívek kérésére katolikus iskolája is volt, mely az 1860-as évektől működött, majd az államosítással megszűnt. A község lakossága 3429 fő. A felekezeti hovatartozást illetően a római katolikus hívek mellett 56 református, 39 ortodox és egy baptista család él.⁷ Összesen 68 személlyel készült interjú, ebből 48 nő és 20 férfi, 66 római katolikus és 2 személy ortodox. A legidősebb L. G. (nő) 1919-ben, a legfiatalabb, Cs. D. (férfi) 1998-ban született.

4 A narratív indukció szerepéről és a kulturális emlékezet munkájáról, a szöveghagyományok narratíváiról lásd: Biczó 2013. 87–88.

5 Az etnocentrikus szemszög elkerülése végett kritikával és önreflexióval fordulok saját kutatásom felé. Az antropológiában az *anthropology at home* néven ismeretes a saját társadalom kutatása, amely az *émikus* (a jelenségeket az adott kultúra vagy kulturális közösség szemszögéből értelmező) és az *étikus* (külső, univerzális kategóriákat érvényesítő) terminológiát használja (Vörös–Frida 2004).

6 Orbán 1991. 46.

7 Csíkszentsimon Önkormányzatának honlapja: <http://www.sansimion.consloc.ro/leiras.html>

A terepmunkáról és a gyűjtésről készített etnográfiai leírás azt a látszatot kelt-(het)i, hogy a leírtak elszigetelt cselekvések és kimerevített, mozdulatlan képzetek. A kutató fő célkitűzése, hogy rálátást nyújtson a tudás szerveződésének új formáira, arra a folyamatra, amely során a digitális médiumok megjelennek, majd beépülnek a mindennapi élet különböző összefüggésrendszereibe – kiemelten és reflektálva a lokális vallásos- és hiedelemképzetekre, gyakorlatokra. A mediatisálódás megértése, annak a keretnek a tanulmányozása, mely vezérli a világhoz és az önmagunkhoz való viszonyunkat, egyre inkább aktuálissá válik a kultúratudományok terminológiájában és módszertanában. Nemcsak a médiaelmélet, a médiafilozófia foglalkozik e tárgykörrel, sokkal inkább egy interdiszciplináris párbeszédé alakul át.

Elméletek és fogalmak

Népi vallásosság és hiedelemkutatás

Tág értelmezésben a népi vallásosság egy kontextus, egy olyan értelmezési keret, amelyen belül a különféle emberi cselekvések és helyzetek értelmezhetővé válnak, ezáltal elfogadottak vagy elutasítottak, értelmesen véghezvihetőek vagy megtagadottak. Ez egy valóságkép, egy interpretáció a világról, egy olyan közösségi tudástartomány, amely meghatározza a helybeliek viselkedését, vagyis a beszédet és a tettet is egy kölcsönös tudás által vezérelt rendszerként teszi értelmezhetővé. Az emberi tudatformák sajátossága, hogy nemcsak a cselekvéseket alapozzák meg, hanem „világnézeti, létértelmezési alternatívákat is kínálnak”,⁸ s mintegy mintául szolgálnak az élet megszervezésében. A helyi társadalomban, a hasonló „érdekdominanciával” rendelkező, „közös célokra törekvő egyének szociális rendszerében”⁹ a rítusok gyakorlata közös szükségleteket alakít ki. A hitélet helyének megjelölése eltérő nézeteket formál. Míg Graf Orsolya a hiedelmet a közösségi tudásrendszer részének tekinti,¹⁰ Hoppál Mihály a hiedelemrendszer és a tudásrendszer különállóságát hangsúlyozza.¹¹

A népi vallásosság kognitív és cselekvési mintái nem állandó létezők, hanem a másokkal való érintkezés és a világról szerzett tudás során folyamatosan alakulnak. A katolikus hagyományok, a vallásos élet gyakorlatai és a generációk hiedelemtudása folyamatosan ismétlődik és megújul.

8 Soós 2002. 109.

9 Graf Orsolya részletezi az egyének a szociális rendszeren belül elfoglalt helyét, így megkülönböztetve a státusokat és szerepeket (lásd: Graf 2001. 24–25).

10 Graf 2001. 16–17.

11 Hoppál 2006.

A médiahasználat antropológiája

A média ismereteket továbbít, tájékoztat és szórakoztat, átalakítja a befogadóban a társadalomról kialakított képet, tudást. Így az újság, a rádió, a tévé, a telefon, valamint a számítógép-technikai innováció változásokat előidéző eszközök is. A lokális médiahasználat megértése a mindennapiság fogalmát indukálja. A nagy médiatörténetekhez képest a hétköznapi médiatörténeteket, a „naiv” médiumelméleteket és azoknak a tapasztalatok általi időbeli alakulását.

Egy közösség életében a média technológiai eszközeinek megjelenése egy kívülről érkező újítás beépülését jelenti. Ha a hatalmi kényszer hite vagy tényleges gyakorlata van mögötte, akkor a befogadók „kénytelenek kiegészíteni a betolakodó újításokkal”.¹² Ez a változás egy folyamat, fokozatosan épül be a mindennapi használatba, a meggyőződések és képzetek szilárdnak tűnő rendszerébe.

Everett Rogers diffúziós modellje a technikai innováció folyamatában az észleléstől a teljes elfogadásig négy alapvető összetevőt különböztet meg, így az *innovációt*, a *kommunikációs csatornákat*, az *időt*, valamint az *adott társadalmi rendszert*, amelyben az elterjedési folyamat lezajlik.¹³ Tehát a technológiai tudás átvételének módja és belsővé tételének intenzitása nem általánosan és nem egyformán történik, esetről esetre kell tanulmányozni.

A médiaközlések nagymértékben befolyásolják a valóságészlelést, s míg korábban úgy vélték, hogy a tömegmédia a társadalmi valóság tükrözője, ma már azt fejtegetik, hogy a valóságot ezen a tükrön keresztül lehet megérteni. Mi több, e tükrő válik valósággá.

Elbeszélt történelem és diskurzuselemzés

Az elbeszélésekben nem a nagy történeti igazságok körvonalazódnak, hanem a megkérdoztetek igazság-, valóságkonceptiói. Gyáni Gábor szerint az orális történetekre alapozott kutatás, a szóbeli elbeszélés mint szubjektív dokumentáció felveti a hitelesség kérdését, ezért nem alkalmas átfogó történeti kép megalkotására. A cél nem a múlt történéseinek a magyarázata, hanem a múltból elinduló és a jelenig tartó folyamatnak a megértése. Megértő történetírás ez, mely narratív történetekre alapoz. Minthogy az oral history egy egyéni szellemi konstrukció, a megfelelő forráskritika megalapozza azt, hogy az emlékezés a jelenből íródik, és mindaz, ami elhangzik a múltból, az már a jelenhez igazodott múlttudat. Nem a múltban narratív módon feldolgozott tapasztalatok ezek, hanem a jelen horizontjából feltáruló múlt elbeszélései.¹⁴

A hermeneutikai szituáció koncepciója szerint mindig egy adott helyzet foglyai vagyunk, amelyből a történéseket látjuk. Egy látókör, egy horizont vesz körül,

¹² Hobsbawn 1987. 24.

¹³ Dessewffy–Galács 2002. 234.

¹⁴ Gyáni 2000. 133–134.

mely a hagyományból fakad, és ekként hat a jelenben.¹⁵ A diskurzust alapvetően úgy értelmezzük mint az írott, a beszélt és a vizuális nyelv által közvetített valóság-konstruáló eszközt. A P. Ricoeur által kidolgozott szövegparadigma szerint a szöveg nem pusztán a beszéd rögzített formája, hanem maga is egy cselekvés, az írás általi megnyilatkozás.¹⁶ Ez alapján a diskurzus úgy értelmezhető, mint ami eseményjellegű és performatív természetű. Értelmező társadalomtudományában a beszéd és a viselkedés is egy szöveg, hiszen a társadalmi valóság is eredendően szövegszerű és szimbolikus. Így ricoeuri értelemben a társadalmi jelentések megértésének egyrészt a magyarázat, másrészt a megértés műveleteire kell épülnie.¹⁷ Clifford Geertz, az interpretatív antropológia megalapozója kiterjeszti a szöveg értelmezési keretét, és már nemcsak az írásra és a beszédre vonatkoztatja, hanem a társadalmi cselekvésre is. Felhívja a figyelmet az értelmezési keret, a jelentésadások társadalmi hátterére, arra a kontextusra, melyben mind a szöveg, mind a cselekvés megvalósul.¹⁸

Egyéniségkutatás

Az egyéniségkutatás a folklóralkotás mögött álló, alkotó személyiség tudatos tevékenységét helyezi előtérbe. Először olyan jelenségekkel kapcsolatosan vált irányzattá, ahol az egyéniség szerepe nyilvánvaló, így például a mesemondásban vagy a tánckutatásban. Az Ortutay Gyula nevével fémjelzett budapesti folklorisztikai egyéniségkutató irányzat által megfogalmazott elveket a későbbiekben Dégh Linda egészítette ki. Az ő nézete szerint a kutatások tárgya „már nem (...) élettelen szövegthalmaz, hanem az a pillanat, amelyben (...) az alkotó erők együttműködésének eredményeképpen megszületik”.¹⁹ Miközben a fókusz a személyre kerül, a vizsgálat az egyéniség és a közösség kapcsolatát is tükrözi, mert az egyéni élettörténeti elbeszélés nem egyetlen individuum életeseményeit jeleníti meg, hanem egy közösség képét, mely az egyéni életet keretbe foglalja.

Lokális médiatörténet. A kézzel írott levéltől az elektronikus postáig

A megértéshez szükség van egy történeti perspektívára, hiszen a változást maga a történelem irányítja. Halbwachs gondolatára alapozva Jan Assmann írja, hogy az emlékezés és a történelem egymással ellentétes módon működnek. A történelem a történészek által meghatározott ténytérre, nem a mélyreható változásokat vizsgálja, hanem egy általános időintervallumot alkot, eseményeket emel ki, folya-

15 Gadamer 1984. 19–20.

16 Ricoeur 2001.

17 Glózer 2002.

18 Geertz 1988.

19 Dégh 1960. 28.

matokat mutat be. Ehhez képest az emlékezet a „folytonosságon esett szakadékokat” észleli, vagyis a történések személyes aspektusát, az egyének és a csoportok saját élményeit, önképüket formáló emlékeit.²⁰

E lokális médiatörténet-írás emlékekre, tapasztalatokra, jelenből szóló reflexiókra és a médiáról szóló véleményekre támaszkodik. Mindez a kommunikáció-technológiai átalakulásoknak egy mostanáig le nem jegyzett rekonstrukciós törekvése. Ámbár a helyiek nagy jelentőséget tulajdonítanak a postarendszer kiépülésének, az első rádióadás hallgatásának, az újságok közös felolvasásának, a fekete-fehér, majd a színes televízió elterjedésének, a telefonok beszerzésének és az internethálózat kiépítésének, nem készült arra vonatkozó írásos dokumentum, hogy a faluban mindezek mikor, és legfőképpen hogyan hódítottak teret. A következőkben a beszélgetésekre, élményszerű történetekre alapozva követhető nyomon, hogy Csíkszentsimonban miként jutunk el a kézzel írott, hónapokat késő, talán meg sem érkező levéltől a hálózobákban mindenkor működő internetig.

A hírvívő dobos

A kommunikációs eszközök megjelenése előtt a falu belső kommunikációját a személyes interakció jellemezte. A falu községháza által előírt közhíreket a falu szószólója és dobosa hirdette ki, minden napnak egy meghatározott időpontjában és minden utcának egy kijelölt pontján. Ma is visszaemlékeznek a kürt hangjára, mely a hírek felolvasását távolról jelezte a lakosok számára. *Gyula bá volt a dobos* – idézik fel, aki a bíró által leírt sorokat hangosan kikiáltva közvetítette, így például, ha mezőgazdasági betakarítás vagy közmunka volt a faluban. Élményszerű emlékeket idéz az egy-egy szegletben²¹ a hír hallatára összegyűlt szomszédság találkozója és a dobos személyének furfangos, nevetető észjárása: „*Emlékszem, viccesen hirdetett. Egyszer azt mondta, hogy minden szarvas marha tartó gazdamarha menjen a gyűlésbe.*” (S. N.) Jellemzően a hírvívő más hangszereken is tudott muzsikálni, örömmel elhúzott néhány talpalávalót a hallgatóságának. Különösen szerették őt a gyermekek, akiknek meséket és vicces történeteket mondott.²² A társadalmi élet megszervezésének és a hírszerzésnek másik alkalmát a kapuk előtti *kiülők* jelentették. E szokásgyakorlat jele, hogy majdnem minden második ház előtt ott állt egy faragott vagy vésett technikával feliratozott kiülő hely. A fiatalabb generáció tagjai felidéznek, hogy esténként milyen csipkelődésekkel, megjegyzésekkel, találós kérdéssel tartották szóra az arra haladókat. Sz. J. meséli, hogy az akár

20 Assmann 2004. 43.

21 Székelyföldön a tízesek voltak a faluközösségek legrégebbi közigazgatási és jogi alegységei, melyek Csíkszéken egészen a 20. századig fennmaradtak. Minden faluban, annak nagyságától függően egy, két, három vagy annál is több tízes működhetett. A tízesek önkormányzati funkciójának megszűnte után e területi egységeket jelölik a szegletek, Csíkszentsimon három – Felszeg, Kápolnaszeg és Bolhaszeg – szegletre (falurészre) tagolódik.

22 A visszaemlékezések szerint Csíkszentsimonban az 1980-as években még a dobos, kürtös hírvívő volt a közösségi események ismertetője.

tíz-tizenkettőt számláló szomszédság kritikus megjegyzéseire nem szabadott megsértődni, mert ez volt a társadalmi rend. A hangos kibeszélésnek normatív, szabályozó ereje volt.

Postahálózat

A századelőn a falunak egy, az 1880-as években épült házban volt a postája, melynek tulajdonosai Hadnagy László és felesége, az egykori postamesternő voltak. A 1930-as évektől kezdődően egészen 1944-ig László Mihály vette át a postás szerepet. Minden héten lovas szekérrel járt fel Csíkszeredába, majd a leveleket hazafelé szétosztotta Csíkszentimre, Csíkszentsimon és Csatószeg lakóinak.

A csíkszentsimoniak nagyszámú levélkötegeket őriznek szekrényekbe, ládába helyezve, melyeket valamely nagyobb városban cselédkedő fiatal lányok vagy a fronton szolgáló, háborúba hurcolt katonák küldtek haza családjaiknak, szeretteiknek. A. T. néni a mai napig levelezik barátnőjével, így adnak hírt egymásnak, és közben imádságokat, szentképeket is váltanak.

Frédéric Barbier és Catherine Bertho Lavenir szerzőpáros szerint a 19. század második felében megszülető postaunió nemzetközi intézménye, a nagy hálózatok nemzetközivé válása, a gyorsaság, kiszámíthatóság megteremtése „egyet jelentett az első, szimbolikus globalizáció beköszöntével.”²³

Rádió

A faluban a legelső rádiója Veress Béninek volt, aki az 1950-es években vásárolt egy Orion rádiót. A készüléket csak nagyobb városokban, költséges áron lehetett megvásárolni. Mérete hasonló volt egy televízióéhoz. Az adások hallgatása közösségi esemény volt, melynek megvoltak a kijelölt időpontjai. Jellemzően este, a munkálatok befejeztével, vagy a vasárnapi szentmise után volt idő rá: „*Nem úgy volt, mint most, nem ilyen úri menet volt. Ő, reggel hat órakor keltünk, még 5-kor es*” – meséli T. R. A hírközlések iránt érdeklődők összegyűltek annak udvarán, akinél volt rádió: *vasárnap annyian voltunk, hogy megtelt az udvar.* (SZ. J.)

Napjainkban a rádiózás a mindennapok része, szinte korlátlan a rádióhullámok és adások száma. Egyrészt az ismeretszerzés célját látja el, másrészt szórakoztat.

Telefon

A faluban a legelső telefon az 1930-as évek közepén egy Hadnagy nevezetű emberé volt. Sürgősebb üzenet küldésére a postán elhelyezett *morzét*, vezetékes távirót használták, mely a levélíráshoz képest lehetővé tette a szöveges információ gyorsabb átvitelét. A postai telefonhálózat és -központ kiépítése majdnem két évtizeddel később, a *magyar időben* (1940–1944 között) történt meg, amikor faoszlopokat állítva bevezették a villanyt. Egészen az 1960-as évekig a nemzetközi

²³ Barbier–Lavenir C. 2004. 143.

telekommunikációs eszközök nem álltak a tömegek rendelkezésére, hiszen az a rendszer ritka és költséges volt.²⁴A később megjelenő kagylós telefon, a tárcsatelefon sem volt elterjedt. A külön számmal ellátott telefonok már a direkt tárcsázást tették lehetővé. A hálózat kiépítése után nagy újdonságnak számított az áttérés a vezeték nélküli telefonhálózatra. Leginkább az 1990-es években terjedt el a mobiltelefonok használata, majd a 2000-es évek végétől megjelentek a telefonálás mellett az internetezésre is alkalmas okostelefonok.

A faluban vannak családok, akik nem veszik igénybe a telefont: „*telefon nekünk soha nem volt*”. (T. R.) A. A. például azt meséli, hogy a felesége kérésére a kagylós telefont beszerezték, ám a kábel bevezetése a mai napig elmaradt. Mások úgy vélekednek, hogy a felgyorsult világban nélkülözhetetlenül hasznos készülék, mert az emberek így tartják egymással a kapcsolatot: „*Jó, mert tudja az ember egymásnak a létit. Ha nem, nem tudnál semmit.*” (B. G.) A telefon tehát a kapcsolattartásnak egy új eszköze lett.

Újságok

Régen az újságos nem kopogtatott be az ajtókon, nem voltak tele a postaládák a friss hírekkel szolgáló újságokkal. A világról, a történelekről való tudás, a tájékozottság igénye folyamatosan alakult. Az idősebb generáció arra emlékezik, hogy gyermekkorukban nem volt idő leülni újságot olvasni, esetleg késő este a gyertya fényénél vagy vasárnaponként. Legtöbbször a felnőttek is csak átlapozták, nem is rendelte meg minden család. Akinek volt, az továbbadta a szomszédainak, vagy elmesélte, hogy milyen hírekről szerzett tudomást. Ez a szokás szomszédok között ma is megmaradt: „*S még a szomszédnak is odaadom, mert neki nem jár.*” (Sz. J.) Hasonlóan a rádióhallgatás alkalmához, az újság felolvasása is közösségi esemény volt. Akinél volt újság, ott vasárnap délutánonként a szomszédok összegyűltek. Az volt a felolvasó, aki bátrabb, beszédesebb, humorosabb volt. Az írni-olvasni tudáshoz való sajátos viszonyulást tükrözi, hogy volt olyan is, aki történeteket talált ki, melyeket mintha a sorok között olvasná, szótt bele az újsághírekbe. A hallgatóság mit sem sejtve hitte el szavait: „*Na de olyat es, hogy nem is volt abból semmi benne, s olyan szépen hallgatták. Esment olvasott, s mü tátottuk a szájunkot.*” (Sz. J.)

Később, a szocializmus idején mindenki tudta, hogy a lapokat a kormány cenzúrázta, és annak szolgálatában álltak, így például az *Előre* és az *Erdélyi Hírlapok*.

Napjainkban jellemzően a regionális napi-, illetve hetilapokat fizetik elő. A *Hargita Népe* című folyóiratot, a *Csíki Hírlapot*, esetenként a *Krónikát*, valamint az egyházi folyóiratok közül a *Vasárnapi Újságot* és a *Krisztus Világosságát* szokták megrendelni.

Magyari Tivadar a romániai magyar médiáról szóló vizsgálatában összegzi, hogy a társadalompolitikai, gazdasági és kulturális tartalmaknak teret adó újságok

²⁴ Barbier–Lavenir 2004. 144.

a regionális különbségek folytán nem alkalmasszerűen jelennek meg, hanem folyamatosan, a mindennapok részeként. Míg máshol a csekélyebb létszámú kisebbségek esetén az újság a többségi nyelven megjelenő tömegkommunikáció-fogyasztás eszköze, addig itt az anyanyelven szóló médianak erős identitásfelédző, erősítő szerepe is van.²⁵ A megkérdezettek közül senki nem előfizetője a román nyelvű nyomtatott sajtónak, az országos szintű eseményekről a televízióadásokon keresztül tudnak értesülni.

Televízió

A faluban a televízió megjelenése előtt nagy népszerűségnek örvendett a karavánmozi, melyet minden héten egy alkalommal szerveztek meg. A vetítésnek először az iskola, majd a művelődési házként funkcionáló Endes-kúria adott helyet. A hét elején a felelős szervező kihirdette a film címét és a vetítés időpontját. Ilyen estén mindig tele volt a terem, az emberek igyekeztek hamarabb befejezni az aznapi munkálatokat, hogy a kezdésre odaérjenek. Olyan nagy volt az igény, hogy a filmeket több alkalommal is lejátszották. A filmvetítés a találkozások alkalma is volt: *„Hogyné, mindig teli volt a kultúr. Mü ott találkoztunk, más találkozó nem volt.”* (B. G.)

A televízió megjelenésével fokozatosan csökkentek a közös mozi alkalmak. Térhódítása a század közepén indult útnak, a közeli nagyvárosokban, így Brassóban vagy Bukarestben lehetett megvásárolni. A szocializmus első éveiben megszabott határozat korlátozta a készülékekhez való hozzáférést. Még a fekete-fehér tévé sem volt elterjedve, míg a hatvanas években az állam a színes tévék beszerzését szabályokhoz kötötte. Szerződést kellett kötni a hatósággal, melynek értelmében meghatározott mennyiségű burgonya vagy gabona beszolgáltatásával bocsátottak ki engedélyt. T. R. visszaemlékszik, hogy ő ötszáz kilogramm burgonyát adott le. Véleménye szerint a faluban *a tévés világ* csak a hetvenes évektől kezdődik el, *„azelőtt idő sem volt leülni és adásokat nézni.”*

Internet

Miközben a televízió továbbra is megmaradt az egyik legfontosabb kommunikációs közegnek, egyre inkább teret hódított az új média (a komputer, az internet, majd a mobiltelefonok). Az elektronikus médiahasználattal gyarapodtak a tematikus csatornák és távkapcsolók. A faluban a 2000-es évektől a telefonhálózatra kiépített betárcsázós internetet lehetett használni. Ehhez kapcsolódik az asztali számítógépek elterjedése is. Az ADSL-internetet jóval később, 2006-ban kötötték be. Ennek a korszaknak az internet egy olyan emblemikus megjelenési formája, mint amilyen az ipari forradalom idején a gőzgép volt. A világméretű hálózathoz való hozzáférés mindenki számára nyitott, az arról való gondolkodás és annak

²⁵ Magyarai 2000. 1.

igénybevétele a generációk között eltéréseket mutat. Az idősebbek gyakran azt nyilatkozták, hogy nem tudják, mi az internet, nem is nagyon érdekli őket: „Hát, én azt nem értem, nem es tudom, mi az. Az unokám itt egyszer magyarázta nekem, de nem es érdekelt erőst. Öregek vagyunk, s nem is értsük. Azt a fiatalok reperálják.” (Sz. J.)

Esettanulmány. Médiumok és szakralitás Boga Ferencné Rozália életében

Jelen esettanulmány témája a szóbeliség, az írásbeliség, a másodlagos szóbeliség és (új) képiség tanulmányozása egy személy vallásos és hiedelemalapú életvilágának kontextusában. Az elemzés az *Elméletek és fogalmak* fejezetben leírtakra alapoz, azt kiegészítve néhány témához kapcsolódó aspektussal. A cél az információs társadalom korszakában egy olyan kultúrákutató, melyet a szavak, a tettek, a hangok és a képek alkotnak. A kérdéssel az, hogy milyen szerepet töltenek be a médiumok egy csíkszentsimoni születésű és ott élő idős személy, Boga Ferencné Rozália vallásos és hiedelemtudásában, ill. gyakorlatában. Milyen összefüggés van a transzcendens kommunikációja, a mindennapi hiedelemcselekedetei és a szóbeliség, írásbeliség, képiség, valamint másodlagos szóbeliség között.

Marshall McLuhan torontói köréből ered az a periodizáció, amely szerint a kommunikációs technológiák története négy fő szakaszra osztható: az elsődleges szóbeliség, az írásbeliség, a könyvnyomtatás, valamint az elektronikus információfeldolgozás és -továbbítás következtében létrejövő „másodlagos szóbeliség”.²⁶ Walter Ong, jezsuita szerzetes tanár nevéhez fűződik a szóbeliség – írásbeliség – másodlagos szóbeliség paradigma kidolgozása. Könyveiben, így a *The Presence of the Word* (1967), de különösen az *Orality and Literacy* (1982) munkájában az elsődleges szóbeliséget úgy határozza meg, mint amely az írásos kultúrától nem mentes, de alapvető jellemzője a rítusok, a közös emlékezés és a szóban továbbörökített hagyomány. Az írásbeliség az írás megjelenése által meghatározott, mely megteremtette annak lehetőségét, hogy a tudás nagy mennyiségben kezdjen halmozódni, s hogy az emberi memória átörökíthetővé, vagyis kihelyezhetővé, visszakereshetővé váljon. A másodlagos szóbeliség az elektronikus eszközök (telefon, magnetofon, rádió, televízió) írásbeliséget felváltó – de nem helyettesítő – új médiumok által egyre inkább meghatározott (elsősorban nyugati) kultúra, mely akkor kezdhetett kialakulni, amikor a technika fejlődése lehetővé tette az emberi nyelv hangzó formájának megőrzését és közvetítését is. A másodlagos szóbeliségben az alkalmazott technikai eszköz befolyásolja – korlátozza, vagy éppen kiterjeszti – a közlési lehetőséget. Nyíri Kristóf szerint a kommunikáció történetiségét

²⁶ McLuhan 1962.

tekintve több szakaszra osztható.²⁷ Először volt a *mimetikus kommunikáció*, mely azon alapszik, hogy megjelent a történesek utánzásának vagy újralejátszásának a képessége, és kialakult a vizuális jelrendszer. Az elsődleges szóbeliség kultúrájában a szavak kizárólag mondottak vagy hallottak, a tudás a szövegek állandó ismételtetése során marad fenn. A képi kommunikáció időszegmensét a legkorábbi barlangfestményektől az ősi piktogramokon, a középkori és modern rajzokon át a fényképezésig, valamint a 20. század ikonikus szimbólumig határozza meg. Ehhez kapcsolódnak az ideogramok, hieroglifák, majd a szótagírás és alfabetikus írás, végül a könyvnyomtatás elterjedése. A másodlagos szóbeli kommunikáció korábban különféle szakaszokat különböztet meg, így például: a távirót, a telefont, a mozit, mind néma-, mind hangosfilmet, a rádiós műsorszórást, a televíziót, valamint a különböző hang- és videórögzítő eszközöket, majd a számítógép által közvetített kommunikációt. Történetileg tekintve a különböző médiumok egymásra épültek.

Témánk viszonylatában mindez azért lényeges, mert Boga Ferencné Rozália szakrális tudásában és szokáscselekedeteiben a különböző médiumok időbeliségüket tekintve is különféle funkciókat töltenek be. Amíg a szó jelenidejűséget teremt, addig az írás időtlenné válik, nem kíván kommunikációs szituációt, részvételt. A hallás szintetikus, mert az ember egyidejűleg több hangot képes észlelni. Fontos kiemelni, hogy az elsődleges szóbeliség körülményei között a beszéd gyakran közösségi esemény volt, legalábbis egy dialógus része, de az írás és olvasás egyedül is gyakorolható tevékenység. A hang értéke azonban igen jelentős, mert sok esetben a kimondott szó maga a cselekedet, a beszéd maga a tett.

A vallásos és a hiedelemalapú világkép mint a történesek értelmezési kerete olyan kontextus, mely elsődlegesen szóbeli úton elsajátított tudáson alapszik. Diszkurzív és nem diszkurzív gyakorlatoknak az összetett egymásra halmozódásaként tanulással és hagyományozódással alakul ki, formálódik. A keresztény hagyományban a szóbeliség az elsődleges: Isten kinyilatkoztatása. Alakja láthatatlan, de szavai az írás által testet öltöttek, és az Egyház igazságként hirdeti azt. A képek a gondolatok és alapelvek megerősítései, a narratív tanítások annak vizuális kifejezői. A transzcendens valóságot a szent és a profán kettősségében kijelölt helyen, időben, módon, vagyis részlegesen tapasztaljuk meg. A textuálisan vagy vizuálisan kodifikált formák a teljes egészre utalnak, a részlet megjelenítésével a teljes keresztény tanításra emlékeztetnek. A vallásos élmény személyességéből adódóan a kialakult rítusainkban nehéz lenne különbséget tenni az elsődleges tapasztalat és a kulturálisan elsajátított képek között. A kutatónak nem is annyira ezt a koherenciát kell megértenie, mintsem a szubjektivitásuk által rálátnia működésük összefüggéseire. Jelen esetben a forrás szubjektív, egy félig strukturált beszélgetés. Ilyen értelemben tehát a vallás igazsága és a transzcendens valóság nem tapasztalati

²⁷ Nyíri–Szécsi 1998.

igazságosságokról szól, hanem annak a különböző médiumok által közvetített formáiból tevődik össze. Vagyis látásmódunkat az előre kialakított fogalmaink, tudásunk határozzák meg, miként észlelésünk is szelektív. „Leggyakrabban nem az van, hogy először látunk, aztán meghatározunk, hanem először meghatározunk, aztán látunk” – írja Walter Lippmann.²⁸

A zsoltárok éneklése, az imák elmondása, mint megismétlő megnyilatkozás ugyanolyan rituális értékekkel rendelkezik, mint a térdhajtás vagy az áldás gesztusa. A szent megnyilatkozások lényege, hogy a lehető legkevésbé térjenek el eredeti formájuktól. Van egy múlthoz való ragaszkodás, az eredeti tisztelete, éppen ezért az imádkozás rítusa sem csupán egy végrehajtott cselekedet, egy elmondott történet, hanem sokkal inkább egy bemutatott kultusz. Eredményességük a pontos ismétlésekben rejlik. Feltételezésem szerint ebbe a szabályszerűségbe beépülnek a média által közvetített tartalmak, valamint a médiahasználat, s részben megváltoztatják a tudás- és szövegrepertoárt, részben magát a vallásgyakorlatot. Mindez hangsúlyosan az új képiség és a másodlagos szóbeliség korszakában történik. Vagyis a kinyilatkoztatott szó megjelenése a másodlagos szóbeliség korában hatással van a hit gyakorlására, befolyásolja a személyek szenthez való viszonyát.

Boga Ferencné Rozália 1935. március 5-én született Csíkszentsimonban. Négy testvérével szerény körülmények között nevelkedett. Gyermekkorában a vasárnapi templomba járás kötelező volt, mise után édesapja szigorúan számonkérte a hittételeket. A hittanórákon elhangzó katekizmus megtanulásában mindig jeleskedett. Iskolába úgy járt hét évet, hogy az őszi betakarítás végétől a tavaszi munkák kezdetéig volt jelen, mivel gazdálkodócsalád gyerekeként életformáját a reggeltől estig tartó földművelés határozta meg. Munkaerőlcse centralizáló biografikus beszédmódja olyan reprezentatív modellként értelmezhető²⁹, amely a Paradicsomkertből kiűzetett ember megélhetési lehetőségét a krisztológia biblikus megalapozottságú, „*orczád verítékével egyed a te kenyeredet, míglen visszatérsz a földbe*” (1Móz 3,19) sorait idézve, a fiatal nemzedék számára is követendőnek véli.

A gyermekkor sajátos betegségei alkalmával megtapasztalta a vízvetés³⁰ és önöntés³¹ mágikus szokáscselekvését. Kíváncsiságát az akkor személyesen megélt rítusok közben mondott szövegek, illetve az azokhoz hozzárendelődő titokzatoság keltette fel. *Nannyókatól*, egyik idős szomszédasszonyától, nem sokkal férjhez-

28 Lippmann 1992. 81.

29 Keszeg Vilmos fogalomhasználata. Lásd: Keszeg 2007. 168–170.

30 A tekintettel a nem szándékosan, illetve szándékosan elkövetett rontás következtében fellépő általános gyengeséget, rosszulletet ellensúlyozó, megszüntető (vizet és parazsat/gyufaszálat, ill. rituális szövegmondást implikáló) népi gyógymód. Szakirodalmi összefoglalását lásd: Pócs 2014. 402–435.

31 Népi specialistához fordulva az ön-, illetve ólomöntés eljárását az ijedségnek nevezett (hirtelen, megmagyarázhatatlanul támadt félelem, riadalom) gyermekbetegség esetén alkalmazták. Az ijedség állapotáról és gyógyításának leírásáról lásd: Komáromi 2001.

menetele után sajátította el az igézéskor alkalmazandó ráolvasásokat és azok használatának mikéntjét. Ennek specialistájaként a nézéssel való rontást ellensúlyozó rituális gesztusokat és imaszövegeket sajátította el. Ettől kezdődően mintegy beavatottként, nemcsak családjában, hanem Bolhaszegben³² is gyógyítóként működött, a falubeliek rendszeresen fordultak hozzá segítségért. Mivel tudását nemcsak az embergyógyászatban, hanem az állatok „átolnézésére” is alkalmazni tudta, változatos történeteket mesélt baromfik és nagy állatok (tyúkok, csirkék, disznók, tehének) jobbulásáról is. Megtanulta, miről lehet felismerni az *igiző* embert, és hogyan kell védekezni annak szándéka ellen. Szövegrepertoárjában nem különül el egyértelműen a mágikus és a vallásos szöveg egymástól: a szenes víz mágikus hatását például (az) egyházi imaszöveg nélkülözhetetlensége szavatolja.

Két (F. és I.) fiúgyermek megházasodása után speciális tudását továbbadta menyeeinek, arra is megtanítva őket, hogy szén hiányában miként használhatnak gyufaszálat is. A lokális közösség életében betöltött „specialista” szerep tehát csak életének egy adott időszakát jellemezte. Ilyen értelemben, az erről való beszédmód státustörténetet termel(t).

Ennek függvényében, keresztény világnézete idővel kiegészült, egyéni elképzeléseivel árnyalódott. A transzcendensről való elképzelésének középpontjában egy mindenható Isten áll, akinek a természet erői (például az eső, a villám) is alárendelődnek. Úgy véli, az ember képtelen racionálisan felfogni, ám a vallásos tapasztalatok útján megbizonyosodhat mindennek létéről. Számára az Istentől való függés természetes állapot, és életének bármelyik szegmensében felé fordul.

Kisgyermekként a szüleitől tanult meg imádkozni, imarepertoárját gyerekeinek, unokáinak is továbbadta. Az ima szövegmondási szokásként épült be életébe („*Há, ejsze, így szoktuk meg, leánka korunk óta örökké*”), s mint létfontosságú (ti. azt meghatározó) elem van jelen a mindennapjaiban. A napszakokhoz kapcsolódó kötött imák mellett az Istennel való kommunikációja nem helytől és időtől függ, személyes mulasztását bármikor, bárhol pótolhatónak véli. Mindennapi imagyakorlatából – ti. reggel, este, s mikor úgy van, napközben: „(...) *mikor osztá megébredek (...) délbe legtöbbször, az Űrangyalát*” – arra lehet következtetni, hogy szakrális kommunikációja intenzív. A vasárnapi szentmisék és a vallásos ünnepek mellett a kritikusnak minősülő élethelyzetek (betegség, nehézségek) teremtenek alkalmat a legintenzívebb imádkozásra.

A világnak dualisztikus szerkezetet tulajdonít, a menny és a föld szférája nem csak térben, értékrendben is különválnak: a rossz angyalokat Isten nem tűri, letaszítja őket a földre. Egyéni színezetű biblikus eredetű kozmogóniája szerint belőlük keletkeztek a rossz nemzetségek, de az Isten nem hagyta az embert egyedül a világban, őrangyalt rendelt melléje, hogy kételyeiben utat mutasson neki. Meg-

32 Bolhaszeg Csíkszentsimon egyik falurésze, mely nevét az 1700–1800 közötti időszakban itt készített, *bolhaszeg* nevű faszegekről kapta. Ezek olyan keményfából készült lapos szegek, amelyeket a házépítésnél használtak, hogy az agyagtapasztás jól megálljon.

győződése, hogy az ember eredendően bűnös, „hisz ha egyszer megszületett, s akkorára nőtt, hogy beszélgetni tudjon, bűn nélkül senki sincs”. Vallási és világi ideálja a testvériség, a magyar mint Isten népe és az összes más vallású ember irigység nélküli, békés együttélése. Meglátása szerint az emberiség erkölcsileg (meg)romlott állapotban van, hitetlensége a pusztulás felé vezet, amelyet Jézus második eljövetele fog követni. A *balgatagok* viszont nem veszik észre a figyelmeztetéseket, s mert nem térnek jó útra, a világnak el kell pusztulnia. Mindezt Isten teremőjének tulajdonítja, amelynek célja, hogy az emberiség újjászületés által megtisztulhasson. 1992-től, férje halála óta egyedül él. Időskori gyengeségének függvényében, amikor teheti, még ma is eljár a templomba.

Rozália szövegrepertoárját tekintve 9 imádságot (*Miatyánk; Üdvözlégy; Hiszek; Édes jó Istenem őrizd meg; Előbb, hogy sem lefeküszöm; Szívem első gondolata; Én Istenem, jó Istenem; Adjon a jó Isten; Szűz szülője*) és 4 ráolvasószöveg (*Szem megnézte, szív megszerette; Édes Jézuskám, gyógyítsd meg; Adjon a jó Isten áldást; Pü-pü szar a szeme köz*) tartalmaz, melyeket jellemző módon gyermekkorában szüleitől, nagyszüleitől, idősebb személyektől tanult meg. Számára a tudás megszerzésének alapja a kommunikáció volt. A szóbeli megnyilatkozás maga a diskurzus világa, ahol az egyik előidéző egy másikat, vagyis egy diskurzusfolyamat, mely nemcsak verbális szokásokat képvisel, hanem egyfajta gondolkodásmódot vagy szellemi állapotot is. Az idősebb nemzedéktől ellesett, megtanult, átörökölt tudása meghatározza és kijelöli számára azt a követhető utat, amelyen keresztül a világ dolgai hozzáférhetővé válnak. A tudása létértelmezési eszköz és a világban való létének kifejezője.

W. J. Ong szerint a zsidó-keresztény hit számára azért a hang, a beszéd szerepe az elsődleges, mert a szó nemcsak az Isten jellemzője, hanem emberi hangként az emberi jelenlét megteremtője.³³ A jelenben kimondott szót gesztusok, hangsúlyok, arcjátékok is befolyásolják, így a jelentés nem csupán a szó által megjelölt tartalom, hanem az a jelentőség, amelyre a beszédaktus a cselekedetbe és helyzetekbe ágyazódva az *itt és most*ban szert tesz. A szövegmondás rituális jellegét a szavak kimondásához kapcsolódó cselekmények szokásszerűsége adja. Pócs Éva szerint az effajta szövegek közös gyökere „a kimondott szó hatékonyságába vetett hit”.³⁴ Tánczos Vilmos akként vélekedik, hogy az imámondás önmagában voltaképpen rítus, és funkcióit a rítus helyes elvégzése révén tölti be.³⁵ Ezek alapján a szövegmondás ritualizált jellegét a szómágiába vetett hit, illetőleg a szövegmondás funkciója adja, amely különböző szokáscselekményekkel egészül ki.

A hangereje céltól függően változik: felszólítás esetén erősebb, kérések, kijelentések alkalmával halkabb. A kívánt hatás elérésében meghatározónak bizonyul a suttogás, a hangosan ki nem mondott szó és a hallgatás.

33 Ong 1967. 179–191.

34 Pócs 2014. 2476.

35 Tánczos 1999.

A szóbeli emlékezet hűsége mindig viszonylagos és szituációfüggő. Ezzel szemben a rituális kommunikáció szabályokhoz kötöttsége meghatározza a variálódás mértékét. Így például imák esetében jellemzőbb a személyessé tétel, de az epikus ráolvasások még a hanglejtésüket tekintve is ragaszkodnak eredeti formájukhoz. Az imaszövegek kulcsjellegét a beszédaktusok lezajlásának tónusa adja.³⁶

Ehhez képest a leírt szavak örökérvényűek, nem változnak, mozdulatlan jelentések. A keresztény tanítás fennmaradása is az írott szöveg maradandóságán alapszik. Az írott szöveg egyszerre lehet a tartalom megörökítője, és a hozzá kapcsolt jelentés által maga a szentség része. Vagyis az olvasás révén felmenti az egyént a memorizálástól, így Boga F. Rozália is megjegyzi, hogy a kanonikus szövegek esetében az imádságoskönyv egy támaszpont: „*Olvasom es, mert sokszor, ugye, elfelejtem, öreg vagyok már, s sokszor úgy elizé, hogy mondom, édes jó Istenem hogy tudtam én ezket az imákat, s most nem tudom elmondani úgy, hogy bele ne kukantsak.*” Ugyanakkor számára a könyv a saját lakásterében kialakított mentális térképen annak egy kitüntetett pontján helyezkedik el. A fizikailag is elkülönülő imahely – számára az egykori családi asztal bal oldali része – a vallásos tárgyak elhelyezésének helye, ahol a tér szakralizációja történik meg. A könyv mint a tudás megőrzésének médiuma a szakrális része.

A szobája falára kihelyezett szentképek szakrális-mágikus funkciójúak, és ebben az értelemben az ábrázolások a transzcendens valósággal azonosulnak. Vizualisak, láthatóak, de tartalmuk nem annyira az ellenőrizhető tényeken alapszik, mintsem a neki tulajdonított jelentéseken, konvencionális közös tudáson. Nyíri Kristóf szerint az ikonográfia a beszédes képekkel foglalkozik, melyek a reflektív gondolkodást és a kronológia egymásra építését fejlesztik.³⁷ Úgy véli, hogy a képekben áthagyományozottnak nagyobb a hatalma, mint a szövegben áthagyományozottnak, hogy az a kultúra, amelyben a kép uralkodik a szöveg felett, talán bele nyugvóbb, kevésbé hajlamos az események mintázatában változásokat kezdeményezni, mint az, amelyben a kép alárendelt szerepet játszik a szöveghez képest. Mindez az időbeliség kérdését fogalmazza meg: a képekben az idő kimerevített, örökkévaló a mindennapi történések előremozgó idejével szemben. Boga Ferencné Rozália számára a képek elsődleges funkciója a tér szakralizációja és a szent tartalmakra, a krisztusi hagyományra való emlékeztetés. Emlékezni akar és emlékeztetni önmagát a közös emlékezetre – ez egyszerre szakrális, kultikus és mitikus.

A képek vizualitásuk mellett narratív történetek közvetítői. Történetet ábrázol maga a kép, és története van magának a képnek. Így például egyik legrégebbi és szívéhez legközelebb álló szentképként mesél a felhők tetején szekerében ülő Szent Illést megjelenítő képről, melyet férje édesanyjától örökölt: „*Az az anyósomé vót,*

36 Hymes 1975.

37 Nyíri 2011.

az angyalok hajtsák tüzes szekéren. Ez es öreg kép, régi kép, gyönyörű szép.” Hasonló beleéléssel mesél az *Úr Jézus, a kicsi Jézus és a Szűzanya képéről*, melyet a nagymamája hagyott hátra, és amely a vetett ágya fölött található. Az elsőáldozási képe mellett látható még az Úr Jézus szent arca, mely a helyi vallásos élet szervezőerejéhez kapcsolódik. A lokális vallásos társulatok közül a rózsafüzér-társulat tagjaként fiatalabb korában olyan többletfeladatokat vállalt, mint a templomtakarítás, az oltárdíszítés, a szentségimádás megszervezése és az imaóratartás, mára leginkább az otthonról elvégezhető rózsafüzérbe kapcsolódik bele, így a szentkép emlékezteti a közösségi imádkozásra. A szentkép számára olyan, mint egy vizuális nyelven kifejezett szó, tömör transzcendens üzenet.

Idekapcsolódik a technikai eszközök megjelenésével berobbanó új képiség fogalma. Turán Tamás, amikor a rabbinikus hagyományban vizsgálja a képiség tilalmának történetét, azt állítja, hogy a bálványimádás-probléma nagymértékben médiumprobléma, vagyis a látásra épülő médiumok alkalmasabbak a bálványra tételre.³⁸ Ugyanakkor a televízió sikere nem kizárólag a tévzés mint szórakozási forma fizikai kényelmében rejlik, hanem abban a mentális komfortban, amelyet a tévé mindenféle írott szöveghez képest jelent. Boga F. Rozália esetében ez a fajta médiumhasználat és -értelmezés nem releváns, csak minimális szinten használója a technikai eszközöknek.

Fiatalkorában nagy jelentősége volt a levelezésnek, amikor a fiatal párjelöltet elvitték katonának, onnan pedig a háborús frontra került. Erre így emlékezett vissza: „A katonaságtól küldött levelet, de a háborúból mán küldni nem is tudtak. Akkor még a postát se úgy hordották.” Körülbelül tízéves korában jelenhetett meg a rádió, melyhez a múlt történéseinek kontextusában nem kapcsol különösebb jelentőséget, ugyanis a szocializmus társadalompolitikája és tervgazdasága a megélhetésért folytatott munka mellett bevezette a kötelező napszámos munkát, így nem jutott idő a rádióhallgatásra. Számára azt jelentette, hogy: „leültünk s meghallgattuk, ha valami olyan vót, s ott hát, mondhatott, ha dolgoz vót, met menni kellett, el kellett végezni.”

Jelenleg a rádiót nem hallgatja, az unokájától kapott mobiltelefon kikapcsolva áll a szekrényében. Nem tudta, s talán nem is akarja megtanulni a használatát: „Ha itt csergettem, nem hallották, ha ők csergettek, nem hallottam, ki kellett az ajtó elejibe menjek, akármilyen hideg vót kint. Ha beszélgetni akartok, gyertek ide.” Az internetről több alkalommal is hallott, nem tudja pontosan definiálni annak mibenlétét. Arról van tudomása, hogy a külföldön élő unokával a szülők a világháló segítségével tartják a kapcsolatot. Egyértelmű az elhatárolódása: „Ejsze most 82 esztendőös koromban kezdjek internetezni. Azok kótyások. [kacagás] Internet ezelőtt, jaj, azt se tudták, mi az. Nem bánom én, a fiatalok internetezzenek, amit én tudok, tudok, s a többit nem tudom, s Isten boldogítson. Ez az igazság.”

³⁸ Turán 2004.

A televízióban sugárzott szentmiséket ritkán hallgatja meg, ha teheti, elmegy a templomi szertartásra. A másodlagos szóbeliség megjelenésével mind a rádió, mind a tévé a tér-időtől függetleníteni képes az emberi nyelvhasználat legtermészetesebb formáját, az élőbeszédet, mégis Boga F. Rozália számára elsődleges a szóbeliség marad. Számára a misztériummal való igazi találkozás a hangzó szó által lehetséges, legyen az munka közben elmondott imádság, síró gyermeknek készített vízvetés alatt csendben elhangzó epikus ráolvasás vagy a pap prédikációja a templomban. Archaikus szövegek ismeretében a saját memóriájára támaszkodik, és nem jellemző, hogy különösebb érdeklődést mutatna az új imaszövegek, énekek vagy gyakorlatok iránt. Ritkán meghallgatja az esti híreket, a televízióban hallottakat összekapcsolja a saját idegenfelfogásával és a bibliai tanításokkal. Így például a bevándorlás kérdése számára a föld elpusztulásának előjele: *„Jőnek, hol tenger alatt, hol tenger tetején, hol a vízbe. Aztán nem tudom, mi lesz. A föld se tartsa meg. (...) Ennek vége lesz, úgy, mint ahogy kezdődött az élet. Ez meg van jósolva, hogy az egész világ el fog pusztulni. Ez el kell pusztuljon, ezt örökké mondták az öregasszonyok is, hogy a jó Isten megmondta, hogy többet vízzel nem pusztítsa el az emberiséget, de tűz pusztítsa el az egész világot. Mindenki elpusztul.”*

Nem megrendelője az újságoknak, egyrészt gazdasági vetületét hangsúlyozza, másrészt az információszerezés elsődleges módja számára a szóbeli kapcsolattartás: *„Még azt a vaegy lejt is adjam oda, elég így is a tévét fizetni, s a villanyt. (...) Annyi információra nincs is szükség. Nincs biza, minek kell, egyféle elég.”*

Összegzésként elmondható, hogy életében jelen van a vallás individualizációja, kiválasztja, hogy miben hisz, milyen vallási és hiedelemcselekvéseket fogad el. Életében különféle vallásos és mágikus hagyományok szinkretikusan vannak jelen.

Zárszó

A vallásos és hiedelemalapú világkép jelenkori kutatásában nem hagyható figyelmen kívül a médiumok megjelenése és azoknak az észlelési, valamint értelmezési sémákra gyakorolt hatása. A médiumok által közvetített tartalmakban egyaránt jelen vannak a szakrális és a profán elemek. Hankiss Elemér értelmezésében mindez abban a korban történik, amikor vallásos transzcendenciáról mint igazságról és univerzális értékről többé már nem beszélhetünk, és a média szerepe ebben a kontextusban az, hogy „a transzcendencia populáris keresésének a helyévé vált egy vallásos transzcendencia nélküli világban”.³⁹

Az bizonyos, hogy a médiatechnológia-fejlődés az orális-tradicionális kommunikációs minták széttöredezésével járt együtt, és létfontosságú szerepet játszott a

³⁹ Hankiss 2000. 97.

világról való gondolkodás artikulálásában. Az írásbeliség, az írott források felszámolják a memorizálás kényszerét, a tudást visszakereshetővé, bármikor elérhetővé, pontosan felidézhetővé teszik. Elősegítik a fennmaradást és a kötött forma megtartását. A személyek életterében számos vallásos tartalmú írott szöveg (biblia, imádságoskönyv, zsoltárok, kiadványok stb.) és az egyház szimbolikus tárgyai (kereszt, szentelt víz, rózsafüzér) vannak elhelyezve. A nyomtatott szövegek, média által közvetített, az interneten olvasott imádságok beépülnek a mindennapi vallásgyakorlatba. Ezzel szemben a szóbeli emlékezetben őrzött, hosszú távú memóriába vésett imádságokat és ráolvasásokat a mechanikus szövegmondás és a szövegek alkalomhoz kötöttsége tartja fenn. Az oralitás nagyobb teret ad a változtatásoknak, az idő múlásával jelentkező szövegromlásoknak és az egyéni improvizációnak. Az írásos kultúra kéziratos és nyomtatott emlékei, valamint a terepmunka során hozzáférhetővé vált szövegek alapján elmondható, hogy a repertoárokban jóval kevesebb a ráolvasás, mint az imádság, hiszen a ráolvasás elsődlegesen szóbeli műfaj.

Az *Esettanulmány* rálátást nyújtott arra, hogy Boga F. Rozália számára elsődleges a szóbeliség, szerinte a misztériummal való igazi találkozás a hangzó szó által lehetséges, legyen az munka közben elmondott imádság, síró gyermeknek készített vízvetés alatt csendben elhangzó epikus ráolvasás vagy a pap prédikációja a templomban. Archaikus szövegek esetében a saját memóriájára támaszkodik, és nem jellemző, hogy különösebb érdeklődést mutatna az új imaszövegek, énekek vagy gyakorlatok iránt. Életében jelen van a vallás individualizációja. Kiválasztja, hogy miben hisz, milyen vallási és hiedelemcselekvéseket fogad el, így például, ha népi gyógyító tevékenységkörét vizsgáljuk, akkor figyelmen kívül hagyja az egyház elvárását. Személyes életében különféle hagyományok szinkretikusan vannak jelen.

A médiumok megjelenése nem feltétlenül jelenti az egyházi kontroll gyengülését, ahogyan a deszakralizálódást sem. A másodlagos szóbeliség eszközei a hívő meggyőződés személyesebbé válásának forrásai is lehetnek. A média, akárcsak a közösségi tudás, lehetőséget nyújt a személyeknek, hogy kérdéseket fogalmazzanak meg, válaszokat találjanak a vallásról, a művészetről, az életről és cselekvési mintákról. Ámbár kifejtése meghaladja jelen tanulmány keretét, e tézis alátámasztását szolgálja egy másik csíkszentsimoni asszony vallásos élete, akinek mindennapi vallásgyakorlatában és a világban való eligazodásában a Mária Rádió hallgatása jelenti a vezérfonalat. A másodlagos szóbeliséggel a hallás érzékszerve kerül előtérbe, a hallás mint az Istennel való kommunikáció felértékelődik. A Mária Rádió helyi önkéntesének a rádióhallgatás *életet és életkedvet* ad. Paradox mód a rádió, mint a technológia profán eszköze, a szent tartalmat közvetítő médiumként más minősítést nyer, és szakrális tartalommal felruházva a szent körébe tartozik. Ahogyan Mircea Eliade írja, „a szent követ és a szent fát nem mint követ vagy fát

tisztelik – azért tisztelik őket, mert hierophániák, mert olyasmi mutatkozik meg bennük, ami már nem kő vagy fa, hanem a szent, az egészen más”.⁴⁰

A fentiek tekintetében kulcsmondat lehet Marshall McLuhan azon gondolata, hogy „a médium maga az üzenet”.⁴¹ A média az új tartalmaival, a világról való összetett reprezentációjával és hatalmával részben felejtetővé teszi egy régebbi kor hiedelmeit és vallásos gyakorlatát. Ugyanakkor a tematikus rádió- és tévéadásokban bement, a virtuális térben összegyűjtött tartalmak által mind a tudás, mind a gyakorlatok előkereshetővé válnak. A személy szabadon választhat, ám a műsorok témája, az internetes találatok szerkesztettsége által a figyelmé irányított. Így például a Duna Televízió folklórműsorai beemelik a népi tudást a közvetítésekbe, ezáltal a feledésbe került, nem használatos tudás újra aktivizálódhat, folklorizálódik.

Az, hogy a szakralitás elsődlegesen szóbeli megjelenési módja miként maradt fenn, halványult, veszett el az egyre inkább uralkodóvá váló írásbeliség, majd a könyvnyomtatás által hozott újmédia-korszakban, kétségkívül további vizsgálatokat igényel.

Szakirodalom

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas-kultúrákban.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

BAUSINGER, Hermann

1994 *Népi kultúra a technika korszakában.* Budapest: Századvég.

BARBIER, Frédéric–LAVENIR, Catherine Bertho

2004 *A média története.* Budapest: Osiris Kiadó.

BICZÓ Gábor

2013 Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélet: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In: Biczó Gábor–Kotics József: „Megvagyunk mi egymás mellett ...” *Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton.* Miskolc: ME KVAI, 53–103.

CSÁSZI Lajos

2002 *A média rítusai.* Budapest: Osiris Kiadó.

DESSEWFFY Tibor–GALÁCZ Anna

2002 Mobilkommunikáció és társadalmi diffúzió. In: Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobilközösség – mobilmegismerés. Tanulmányok.* Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézet. 233–248.

⁴⁰ Eliade 1998. 8.

⁴¹ McLuhan–Lapham 1964.

DÉGH Linda

1960 Az egyéniségvizsgálat perspektívái. *Ethnographia* 71. 3. 28–44.

ELIADE, Mircea

1996 *A szent és a profán. A vallási lényegről.* Budapest: Európa Könyvkiadó.

HANKISS Elemér

2000 Élet és halál a bulvársajtóban: Szempontok a fogyasztói civilizáció elemzéséhez. In: Gombár Csaba–Hankiss Elemér–Lengyel László–Szilágyi Ákos: *A kérdéses civilizáció.* Budapest: Helikon – Korridor, 151–212.

GEERTZ, Clifford

1988 Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 13–61.

GLÓZER Rita

2002 A diskurzuselemzés a társadalomtudományokban. (Online: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index92e1.html?option=com_tanelem&id_tanelem=831&tip=0 – Utolsó hozzáférés: 2019. július 30.)

GADAMER, Hans-Georg

1984 *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat.* Budapest: Gondolat Kiadó.

GRAF Orsolya

2001 A hiedelmek szerepe. In: Pócs Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégén.* Budapest: Európai Folklor Intézet–Osiris Kiadó, 16–41.

HYMES, Dell Hathaway

1975 A beszélés néprajza. In: Pap Mária–Szépe György (vál., szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások.* Budapest: Gondolat Kiadó, 91–146. [Eredeti kiadás: 1962.]

HOBSBAWM, Eric

1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: Hofer Tamás–Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás.* Budapest: MTA, Néprajzi Kutatócsoport 127–197.

HOPPÁL Mihály

2006 *Hiedelem és hagyomány.* Budapest: L'Harmattan.

MAGYARI Tivadar

2000 A romániai magyar média. *Médiakutató* 2000. Ősz.

KESZEG Vilmos

2007 Élettörténetek populáris regiszterekben. In: Jakab Albert Zsolt–Keszeg Anna–Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek.* Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Krizsa János Néprajzi Társaság, 151–197.

KOMÁROMI Tünde

2001 Az ijedség. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberk, szövegek, hiedelmek. Tanulmányok*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 112–140.

McLUHAN, Marshall

1962 *The Gutenberg Galaxy*. Toronto: University of Toronto Press.

McLUHAN, Marshall–LAPHAM, Lewis H.

1964 *Understanding Media: The Extensions of Man*. Canada: McGraw-Hill.

NYÍRI Kristóf

2011 *Kép és idő*. Budapest: Margyar Mercurius.

NYÍRI Kristóf–SZÉCSI Gábor (szerk.)

1998 *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Budapest: Áron Kiadó.

PÓCS Éva

2014 *Ráolvasások. Gyűjtemény a legújabb korból /1851–2012/*. Budapest: Balassi Kiadó. (A magyar folklór szövegvilága 2/A kötet)

RICOEUR Paul

2001 A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. *Lettre* 2001/4. 42. sz.

ONG, J. Walter

1982 *Orality and Literacy: The Technologizing of the World*. London: Methuen.

ORBÁN Balázs

1991 *Székelyföld leírása*. Sepsiszentgyörgy: Európai Idő Kiadó–Eurid Kft. (Első erdélyi kiadás.)

SOÓS Tímea

2002 A rontáshiedelmek működtetése válsághelyzetekben. In: Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 106–150. (A Kriza János Néprajzi Társaság 2000. évi, népi gyógyászati tematikájú vándorgyűlésének előadásai.)

TÁNCZOS Vilmos

1999 A moldvai archaikus népi imák élettere. In: Uő: *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 243–322. (Krónika Könyvek)

TURÁN Tamás

2004 Képfogyatkozás. Vázlat az ikonofóbia történetéről a rabbinikus hagyományban. In: Roskó Gábor–Turán Tamás: *Képfogyatkozás*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 7–178.

TURNER, Victor

2002 *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Budapest: Osiris Kiadó.

VÖRÖS Miklós–FRIDA Balázs

2004 Az antropológiai résztvevő megfigyelés. In: Letenyi László (szerk.): *Településkutatás. Szöveggyűjtemény*. Budapest: L'Harmattan, 395–416.

MEDII ȘI SACRALITATE. ORALITATE, SCRIS, IMAGINE ÎN VIAȚA RELIGIOASĂ ȘI CREDINȚA POPULARĂ A UNEI PERSOANE – STUDIU DE CAZ

Bazându-se pe rezultatele literaturii religiozității populare și a istoriei mediei locale autoarea caută răspunsul la întrebarea: cum se integrează media, ca un nou registru al cunoștințelor, în viața religioasă și credința populară a unei persoane credincioase, creștine, care este rolul oralității, al scrisului, al oralității secundare și a imaginii (noi) în trăirea cotidiană a sacralității?

MEDIA AND THE SACRED. ORAL, WRITTEN AND VISUAL IN THE RELIGIOUS LIFE AND FOLK BELIEFS OF A PERSON – CASE STUDY

Based on the results of the research of folk religiosity and local media history the author seeks an answer to the question: how does the media – as a new register of knowledge – integrate into the religious life and folk beliefs of a Christian believer, respectively what is the role of the oral, the written, the secondary oral and the (new) visual register in the everyday living of the sacred?

